

## SZEMLE

---

„MÁRIA MEGSEGÍTETT”. FOGADALMI TÁRGYAK MÁRIARADNÁN I–II. – „MARIA HAT GEHOLFEN”. VOTIVGEGENSTÄNDE IN MARIA-RADNA I–II. Szerkesztette – Herausgegeben von: Barna Gábor, Néprajzi Tanszék Szeged, 2002. (Devotio Hungarorum 9./I–II.) I. kötet: 292. o. II. kötet: 295. o. 123 színes, 549 fekete-fehér fénykép

*Schoen Arnold emlékének (1887–1973)*

*„Ó Radnai Szent Szűz, hazánk dicsősége,  
Országunknak tornya, tündöklő felsége,  
Szép csillaga, drága ékessége,  
Ó Szent Anyánk, régi dajkánk,  
Légy szószólónk, légy kegyes pátrónánk.”*

(XVIII. századi egyházi ének)

Legjobb tudomásom szerint Rupp Jakab történész volt az első olyan tudományos kutató, aki az egykori budaszentlőrinci pálos templomról írva források alapján középkori fogadalmi tárgyakról is megemlékezett: „A kápolna falain, melyen az üdvözítő teste feküdt, viaszábrák, képek és fogadalmi emlékek függtek 1540-ig midőn a török Budát elfoglalta, a csontokat szétszórta és minden szentet megfertőztetett.”<sup>1</sup> Szaszinek Viktor már egy konkrét, ifjabb Szirmay Tamás 1748-ból származó, a mariazelli kegytemplom kincstárában őrzött votív festménye kapcsán hívta föl a figyelmet a hasonló típusú képek jelentőségére a XIX. század legvégén.<sup>2</sup> Rögtön szükséges hozzátennem azonban, hogy a szerző kizárólag *történeti* szempontból tartotta fontosnak vizsgálatukat, mert véleménye szerint igen értékes adalékokkal gazdagíthatnák az adott korszakra vonatkozó művelődéstörténeti ismereteinket. Rövid közleménye azonban idehaza, s ezt talán felesleges is leírni, semmiféle visszhangra nem talált. Az egyháztörténet éppen úgy nem vett tudomást róluk és nem ismerte fel jelentőségüket, mint a lassan önálló diszciplinává szerveződő művészettörténet-írás vagy a millennium eufóriájában lázasan égő, az élő népi vallásosság rekvizitumaival akkor még mit sem törődő néprajztudomány. Persze azért akadtak ritka kivételek is. Pulszky Károly például, aki az Ezredéves Kiállításához gyűjtött magyar vonatkozású képzőművészeti emlékeket, már számos ide sorolható alkotást katalogizált.<sup>3</sup> Divald Kornél is fölfigyelt rájuk a Műemlékek Országos Bizottságának megbízásából végzett felvidéki topográfiai útjai során 1900–1918 között, ám a Hivatalba küldött jelentései az intézmény falain többnyire nem jutottak túl.<sup>4</sup> A két világháború között Bonomi Jenő, Jajczay János, Schoen Arnold tett közzé elszórt adatokat róluk egy-egy Mária-kegyhely ismertetése kapcsán.<sup>5</sup> A művészettörténészek közül azonban egyedül Bogyay Tamás szentelt rájuk némi figyelmet jáki apátsági templomról írott, máig példaér-

tékű monográfiájában.<sup>6</sup> Átfogó összegzésükre mindenesetre akkor nem került sor, de nem kerülhetett sor szintézisükre a második világháborút követően sem, mert a téma szakralitása miatt, sok más egyéb elvégzendő hasonló feladattal együtt, bournirt politikai okokból, jó időre lekerült a napirendről. Bálint Sándor 1977-ben megjelent, máig alapműnek számító *Ünnepi kalendárium*-ának kiadásiáig kellett várni ahhoz,<sup>7</sup> hogy a fogadalmi emlékekkel ismét érdemben foglalkozzanak a szakemberek. Varga Zsuzsa és Manga János szócikke, amely bár a *Néprajzi Lexikon* hasábjain jelent meg, már művészettörténeti szempontokat is figyelembe vett a fogalmi tisztázatlansága miatt sok gondot okozó, műfajilag nehezen besorolható emlékekről írva.<sup>8</sup> Anélkül, hogy az utánuk született valamennyi témába vágó irodalmat fölsorolnám, csupán az általam legfontosabbnak ítélt részpublikációkra: Barna Gábor,<sup>9</sup> Szilárdfy Zoltán, Knapp Éva és Tüskés Gábor,<sup>10</sup> Galavics Géza,<sup>11</sup> valamint Sinkó Katalin<sup>12</sup> tanulmányaira utalnék röviden. A fölsorolt szerzők először mutattak rá érzékenyen a számos természet- és társadalomtudományi diszciplína határterületén álló XVII–XIX. századi alkotások közös kapcsolódási pontjaira, fölhívva a figyelmet a még kiaknázatlan közös kutatási lehetőségekre, bizonyos képtípusokra, tematikákra. Az első figyelemfölkeltő írásokat azonban újabbak nem követték és továbbra sem akadt senki, aki a témát a maga teljes mélységében vizsgálta volna. Valószínűleg azért nem, mert egyre körvonalazhatóbbá és világosabbá csupán az vált, hogy ez egyedül nem oldható meg és az emlékek interpretálása még számtalan további nehézséggel jár együtt. Újabb és újabb megválaszolandó kérdések, megoldandó feladatok sokaságát jelenti. Többek között például igen hamar kiderült, s ebben nem kis szerepe volt Hans Belting lassacskán hozzánk is elérkezett tanulmányainak és monográfiáinak, hogy a fogadalomból készített alkotások egy igen bonyolult mechanizmus részét képezik. Ebből pedig egyértelműen az is következett, hogy földolgozásuk szintén összetett feladat, tehát egy majdani szintézis elengedhetetlen feltétele a néprajz és művészettörténet mellett még más (irodalom- és orvostörténet, szociológia stb.) szakterületek specialistáinak bevonása. Legfontosabb kritériuma pedig a történelmi Magyarország, de legalábbis a jelenlegi országhatárok között még föllelhető fogadalmi emlékek inventarizálása. Tehát, miközben szemléletbeli, módszertani és nem utolsósorban anyagi problémák hátráltatták a földolgozás megindulását, maga az emlékanyag radikálisan megfogyatkozott. Mindebben a folyamatban nem kevés szerepet játszottak a II. Vatikáni Zsinat liturgikus rendelkezései, amikor is a fogadalmi képek és a hasonló okból följárnlott egyéb tárgyak kikerültek a mindennapos egyházi gyakorlatból, majd ezt követően egyre-másra lekerültek a templomok falairól. Ettől az időponttól, vagyis 1962-től kezdődően sorsuk, legalábbis idehaza, úgy tűnt, végképp megpecsételődött.<sup>13</sup> A jelenlegi Magyarországon számuk már nem haladja meg a százat! Jelen sorok szerzője az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetében 1984–1990 között folyt műemléki-topográfiai,<sup>14</sup> majd az Országos Katolikus Központ koordinálásával folyt egyházmegyei kiszállások során lett jobban figyelmes a fogadalmi tárgyakra, látva elhanyagolt állapotukat, feldolgozatlanságukat és nem utolsósorban azt a nemtörődömséget, ami egyrészt hivatalos egyházi részről, másrészt pedig szűkebb szakterületén belül megmutatkozott. Miután részben saját kutatási területét is érintette a téma, mindenekelőtt Galavics Géza ösztönzésére és támogatásával, 1993-ban OTKA-pályázatot nyújtott be a fogadalmi képek *művészettörténeti* földolgozásra. A 6895/1993. számmal nyilvántartott hároméves program során, az eredetileg kitűzött feladatot jócskán leredukálva, csupán a dunántúli emlékanyag

Az újonnankeletkezett és  
tsudákkal tündöklött  
**R A D N A**  
Bóldogságos Szűz képhez va-  
ló ájtatos  
**I M Á D S Á G.**  
Száz ezerfer üdvöz légy  
óh leg-kegyesebb Szűz  
MÁRIA! Te az Atya Isten-  
nek Leánya, Te a Fiú Isten-  
nek Anyja, Te Jegyese és  
Temploma a' Szent Lélek  
Istennek, Te Tárháza a'  
teljes Szent Háromságnak,  
és az egéiz Mennyeknek  
öröme; én szegény bűnös  
terem-



teremtett állatkegyelem szé-  
ked előtt lábaidhoz borúlok,  
óh Mária! és a' te anyai  
kegyelmedhez folyamodván  
kérek, essen meg szíved  
nyomorúságomon, keserűsége-  
men, és gyarlóságomon,  
adgyad, hogy meg-nyerhes-  
sem kérésemet, és a' te fogat-  
atos esedezésed által az én  
szomorúságomat fordítsd né-  
kem örömemre, és holtom  
után az én szegény lelkemet  
vid bé az örök örömba  
és bóldogságba  
Amen.  
† † †

1. Imalap a radnai kegykép fametszetével. 1740 körül. 110×200 mm, Szilárdfy Zoltán gyűjteményében

inventarizálását sikerült elvégeznie. Személyi feltételek és anyagiak hiányában a munka nem folytatódott, a fölmért képek publikálására eddig még nem kerülhetett sor. Kevés vigaszt jelentett az elvégzett munkához képest, hogy a *Tudomány Kincsháza* Duna Televíziós ismeretterjesztő magazinban tarthatott róla rövid előadást 2002. február 8-án, felhívva a figyelmet veszélyeztetett és elhanyagolt állapotukra.

Mindeközben teljesen függetlenül és egymás kutatásai terveiről mit sem tudva, a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kutatócsoportja Barna Gábor vezetésével 1996-ban megindította a máriaradnai (németül: Maria-Radna) (ma: Radna, Románia) Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett ferences plébániatemplomban és kolostorban található fogadalmi tárgyak földolgozását.<sup>15</sup> A 2002-re befejeződött helyszíni és elméleti kutatást a *Devotio Hungarorum*-sorozatban megjelent kétnyelvű tanulmánykötet és katalógus, illetve *Kép, képmás, kultusz* címmel 2002. október 8–10. között megrendezett 6. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia zárta le a célul tűzött feladat *maradékta*lan teljesítésével.<sup>16</sup> A helyszín közelsége és az elképesztő mennyiségű, a mindmáig alakuló, változó és gyarapodó, jobbára a Bánság katolikus lakosságához fűződő fogadalmi tárgyak mintegy kétszáz év óta kontinuos és jól lokalizálható különös kép-együttese, a közép-európai térség talán legnagyobb votív kollekciója önként kínált egy jól belátható és elvégezhető földolgozást a könyv lelkes szerzőgárdájának: tanároknak és tanítványoknak, elméletben és a gyakorlatban egyaránt. A példamutató kezdeményezést hamarosan hatékony együttműködés követte, egy-egy személyre szabott részfeladattal, nagyrészt olyanokkal, amelyek végrehajtásához, kivitelezéséhez idehaza semmiféle kiindulópont vagy támpont nem létezett, s ezt az egy vállalkozást leszámítva, nem létezik azóta sem. Munkájuk tehát egyszersmind kísérlet is volt. Eredményeik, tapasztalataik, netalán hiányosságaik és mulasztásaik a következő hasonló jellegű munkák során hasznosulhatnak és pontosulhatnak majd.

Az első kötetben e hatalmas képzőművészeti anyag létrejöttének társadalmi-szociológiai, földrajzi, történeti, néprajzi, ikonográfiai indítékait, hátterét megvilágító és feltáró részpublikációk olvashatók. Barna Gábor önálló tanulmányá terebélyesedett bevezetőjében (*A máriaradnai fogadalmi képek és tárgyak kutatásáról*. 9–25.) a fogadalmi tárgyak és képek, fogalmak, kutatási módszerek tisztázása olvasható néprajzi szempontú rövid kutatástörténeti vázlattal, a helyszín földrajzi és társadalmi kereteinek bemutatásával és a katalógus közlési rendszerének ismertetésével.

Péter Zsuzsánna és Vass Erika *Emlékezés és emlékezet* címmel a radnai fogadalmi képgaléria kvantitatív képelemzése során nyert eredményekről számolt be (26–51.), röviden végigkísérve a történeti, politikai, etnikai, valamint technikában és ikonográfiában megnyilvánuló változásokat, amelyek 1858-tól, vagyis az általuk föllet legkorábbi képtől a napjainkig is készülön nyomon követhetők. A művészettörténész számára természetesen ez utóbbi lenne az izgalmas olvasmány, tartogathatna meglepetéseket, ikonográfiai csemegéket. Sajnos csak lehetne, mert az alig másfél oldalas áttekintés alig lép túl az általánosságokon.

E hiányt némileg Makovics Erika Anna: *A szent tömegtermék. Színyomatok, mint fogadalmi képek* (52–68.) című tanulmánya pótolja, egy olyan műfaj főbb technikai ismerveinek, ikonográfiai témáinak, előképeinek vázlatos áttekintésével, amelyet idehaza még egyáltalán nem kutattak, s ebből következőleg pedig, nem is létezik róla szakirodalom. A rövid ismertetés szintén néprajzi aspektusból foglalja össze a Máriaradnán föllethető 1121 darab, vagyis az egész együttes több mint a felét kitevő nyomatot. Az egyes típusok ikonográfiai elemzése éppen ezért elnagyolt, datálásuk (ez a legnehezebb!) elmaradt, más rokon műfajok (például templomi zászlók, szentképek, ponyvák, falvédők) hasonló jellegű ábrázolásainak összehasonlítására sem került sor benne. Mégis alapkutatásról lévén szó, alighanem sokáig hivatkoznak majd rá.

Barna Gábor kötet-címadó, időrendben előbbre kívánczó tanulmánya (*„Mária megsegített.” A mindennapok szükséghelyzeteinek tanúi: festett fogadalmi képek*. 69–89.) lényegében az 1994-es magyarországi búcsújáróhelyekről kiadott kötetben közölt összefoglalására támaszkodva tekinti át a fogadalmi tárgyak egyik jellegzetes csoportját, a festményeket.<sup>17</sup> A széles nemzetközi bibliográfiára támaszkodó tanulmány első része a fogadalmi képek általános ismertetőjegyeire tér ki. Ezek nagy vonalakban a következők: a felajánlott képet a patrónus szentek oltárainál, hálából vagy a segítség megnyerése céljából helyezték (helyezik) el, minden esetben dokumentálja a szent „csodáját”, a fogadalomtevő helyzetét, és az esemény pontos idejét, vagyis megjelenik rajta a donátor, a védőszent valamint feliratszaggal évszámmal és gyakorta egyéb felirattal is. Általában véve pedig a legkülönbélebb betegségek, járványok (pestis), vagy természeti csapások, katasztrófák a kiváltó okaik. Barna Gábor írásának második része már a máriaradnai votív festményeket jellemzi az első, itáliai eredetű mirákulumkép XVII. századi megjelenésétől kezdve egészen az 1980-as évekig, főbb ikonográfiai típusaik, a gyakorta név szerint is ismert festők szerint csoportosítva. A szerző szintén szűkebb szakterülete felől közelítette meg a témát, ezért a fogadalmi képek klasszikus művészettörténeti vizsgálata, előképeinek, analógiáinak számbavétele jelen esetben is teljesen elmaradt. Nem került sor például magára a kultusz tárgyára, a nápolyi Santa Maria del Carmine templomban látható Kármelhegyi, másként Skapuláris Boldogasszony prototípusát követő, Episzkepszisz típusba tartozó XVII. századi grafika képzőművészeti jelentőségének méltatására sem.

Békési Bernadett *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán* (90–101.) című írásában a hátlatáblákat, offereket, illetve egyéb identifikációs tárgyakat kategorizálta. Földolgozási módszere lényegében az előbbi szerzőkével azonos. Általános összefoglalás, az offerek különféle betegségekre utaló formai áttekintése (szív, mell, fül, láb, kéz stb.), ezek ötvösjegyeinek és feliratainak közlése, egy speciális műfaji együttes, az ún. „lannák” ismertetése, majd egy következő adománycsoport: az ékszerek, kezesztek, kegyérmek rövid vázlatja, bővebb interpretálás nélkül.

Péter Zsuzsánna *Magasztalás – Hála. Fogadalmi képek feliratai és levelek Máriához* című dolgozatában (105–114.) a votív képekhez mellékelt írásos üzenetek, illetve az azoktól teljesen függetlenül született, de lényegében hasonló dokumentumok földolgozására vállalkozott. Ilyen jellegű, szövegekre épülő elemzést korábban Frauhammer Krisztina végzett. Publikációira jelen munka szerzője is nagy mértékben támaszkodott.<sup>18</sup> Alig néhány oldalas áttekintése azonban ebben az esetben is csupán a szerteágazó probléma felszínét volt képes fölvilágitani, de annyi mindenestre kiderült belőle, s persze már ez sem lebecsülendő teljesítmény, (!) hogy képek mellett a szövegek mikrofilológiai vizsgálata legalább annyira fontos feladat, mint a képek tematikai elemzése. Ugyanis egyfelől a feliratok, versek, könyörgeések, a szentek neveinek felsorolása a képnél pontosabban, egyértelműbben világítanak rá a fogadalomtétel konkrét okára, etnikai hátterére, a fölajánló személyes motivációjára, Szűz Máriához kötődő és egyéb szent tiszteletére. Másfelől szövegezési formulái pedig a készített esetleges szépirodalmi, netalán egyháztörténeti ismereteiről, a mikroközösség és a búcsújáróhely kapcsolatáról árulkodnak.

Egy ilyen kisebb település Máriaradnához fűződő vallási hagyományát mutatja be Arnold Erzsébet a közigazgatásilag Arad megyéhez, egyházmegyeileg pedig a Temesvári Püspökséghez tartozó Szentanna (ma: Sintana, Románia) német falu búcsújáró szokásainak és a falu hívei által készített, készített vagy vásárolt nyolcvankét fogadalmi kép kapcsán *Egy német falu fogadalmi képei* (115–127.) című, számos grafikonnal illusztrált tanulmányában. Elemzése végeredményben negatív „eredményt” hozott, mert csupán az derült ki egyértelműen, hogy helyi, különleges jegyek nem mutathatók ki a település lakossága által fölajánlott képeken. Technikájuk, típusuk, tematikájuk lényegében azonos a radnai képgaléria más bánáti településekről származó anyagával, leszámítva egyedül azt a valóban sajátos történelmi szituációt, már tudniillik a német lakosság folyamatos kivándorlását, amely részben valóban motivál(ta)hatta létrejöttüket.

Még tovább szűkítve a kört a következő publikáció már csupán egyetlen alkotás, egy kisíratosi (ma: Dobrobanti, Románia) fogadalmi kép elemzésére vállalkozott (Gulyás Gáborné Kiss Bernadett: *Csodák között járva. Egy fogadalmi kép története*. 128–131.).

Az utolsó tanulmány Csóka-Jaksa Helga és Pusztai Bertalan tollából (*Bánsági diskurzusok. Sorsok, emlékezet, kommunikáció*. 132–140.) egy újabban Jan Assman nyomán nagyon divatos történeti téma,<sup>19</sup> a kollektív emlékezet lenyomataiként értelmezve foglalja össze a vallásilag és etnikailag rendkívül összetett bánsági-bánáti vallási régió szakrális központjához fűződő képadományozási szokásának társadalmi hátterét, devocionális és egyéb indítékait.

Az első kötet második része a német nyelvű tanulmányokat, a bibliográfiát és a háromnyelvű helymutatót tartalmazza. Az irodalom pontos lenyomata a téma főntebb fölvezet, mind ez idáig eléggé siralmasnak mondható kutatástörténetének. A földolgozás módszeréből fakadóan a szakirodalom néprajzi jellegű, míg a fo-

gadalmi festmények, offerek tematikájára, képi rendszerére vonatkozó bibliográfia néhány kivételtől eltekintve kizárólag külföldi katalógusokra, földolgozásra támaszkodik. A csekély hazaiból Szilárdfy Zoltántól például csupán a már idézett *A magánáhitat szentképei* című katalógus szerepel. Talán éppen ezért ez az egyetlen mű, mert abban az érdeklődő még további résztanulmányokat talál ugyancsak tőle ide vonatkozóan. Például a pestisjárványok kegyképtípusairól írott alapvető publikációját<sup>20</sup> vagy azt a barokk búcsújáráhelyek szentképanyagáról kiadott másik, több szerzős kiadványt, amely 1750-től 1800-ig számos szentképet közöl a radnai Szűzanyáról is.<sup>21</sup> E két mű mellőzésénél azonban sokkal sajnálatosabb, hogy még két másik, valóban e témához szorosan kötődő publikációját is mellőzték. Hiányuk elsősorban azért érzékeny veszteség, mert ezekben olvasható először összefoglaló művészettörténeti jellemzés a radnai kegyképről, annak prototípusáról, grafikai másolatairól.<sup>22</sup> Ez utóbbiakat, vagyis a kegykép barokk metszet replikáit azért is fontos megemlíteni, mert gyors terjedésük, családon belüli hagyományozódásuk okán valószínűleg nem egyszer mintaképkül szolgálhattak a később keletkezett fogadalmi képekhez is. E folyamat behatóbb vizsgálata és nyomon követése külön tanulmányt érdemelt volna, ám erre idő, hely vagy szakember hiányában nem került sor. A többi búcsújáráhely hasonló anyagának szörvány irodalma sincs közölve. Ezt a hiányt alighanem a már többször említett *Búcsújárá magyarok* című kötetre való hivatkozás pótolja, amelynek bibliográfiájában mindezek a számon kért ismertetések és közlemények már aprólékosan és részletesen megtalálhatók.<sup>23</sup>

„Ki kérte még segélyedet hasztalanul?

Ki távozott tőled meghallgattatlanul?”

(Könyörgés a máriaradnai Szűz Anyához. In: Vezérfüggöny a Mária-Radnai Kegyhelyen végzendő ájtatosságokhoz. Írta egy áldozópap. Budapest, 1908. 42.)

A második kötet az inventarizált fogadalmi emlékanyag tárgyleírókarton-szerű leírását és képeit tartalmazza. Főlépítése a *Devotio Hungarorum*-sorozat két korábbi kiadványát, Szilárdfy Zoltán *A magánáhitat szentképei* kötetének földolgozási módszerét követi, ami persze egyáltalán nem véletlen, hiszen az ő ikonográfiai meghatározásai szolgálták a katalógizálás alapjául. A 2249 darab fogadalmi kép- és tárgy-gyűjtemény (offerek, hátatáblák, zászlók) nem csupán önmagában, mint gyűjtemény tanulságos és nem csupán azért, mert egy több mint háromszáz éve multikulturális terület belső dinamikáját mutatja be szemléletesen. Hanem azért is tanulságos, mert kronológiai rendezőelve miatt, lépésről-lépésre követi a kollekciót létrehozó populáris kultúra változásait, vagyis mindazokat az egyén *mindennapi* sorsába drasztikusan beleszóló történelmi eseményeket, veszélyforrásokat és a *mindennapi* élet során adódó különleges helyzeteket, amelyek az elmúlt évszázadok alatt alakították az együttest. A katalógust jól használható földrajzi és jelen esetben nélkülözhetetlen ikonográfiai mutató egészíti ki.

Összefoglalva: A máriaradnai búcsújárá hely fogadalmi tárgyairól készült tanulmánykötet és katalógus szerzői elsőször tettek kísérletet egy idehaza különbözőbben nem kutatott speciális emlékanyag földolgozására *néprajzi* szempontból. Ezért tehát hiányzik belőle a részletesebb történeti, egyháztörténeti, és művészettörténeti áttekintés éppen úgy, mint ahogy nem kaptak helyet benne az egyéb szakterületeket érintő tanulmányok sem. A föltehetően kényszerű lehatárolás ellenére módszerük mégis komplexnek mondható, minden átfedés, ismétlés kronológiai,

tematikai bizonytalanság és vázlatosság ellenére is. Úttörő jellegű, mér földkének számító vállalkozás volt, amelyet remélhetőleg újabb területek föltérképezése követ a történelmi Magyarország egyéb régióiban is. Bízunk benne, hogy az elkövetkezendő fölmérés már úgy valósul meg, hogy e rokon területek képviselői is végre egymásra találjanak, többek között a művészettörténészek és a néprajzkutatók is.

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> RUPP Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868. 175–176.
- <sup>2</sup> SASINEK V. Ferenc: Egy fogadalmi kép. Századok 31. (1897) 651–652.
- <sup>3</sup> PULSZKY Károly adatgyűjtése az Ezredéves Országos Kiállításra. H. n., é. n. [1895] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 1509/1–5.
- <sup>4</sup> DIVALD Kornél Felső-Magyarország ingatlan és ingó műemlékeinek lajstroma. Kézirat. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Könyvtára, 226. [272] Kiadva: DIVALD Kornél Felső-Magyarország ingatlan és ingó műemlékeinek lajstroma. In: A „szentek fuvarosa”. Divald Kornél Felső-magyarországi topográfiája és fényképei 1900–1919. Szerk. BARDOLY István – CS. PLANK Ibolya. Budapest, 1999.
- <sup>5</sup> Az ide köthető terjedelmes bibliográfia közlésétől eltekintek. Felsorolásuk: BÁLINT Sándor – BARNA Gábor: Búcsújáró magyarok. Budapest, 1994. 349–366.
- <sup>6</sup> BOGYAY Tamás: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. (Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez.) Szombathely, é. n. [1944] 79–81.
- <sup>7</sup> BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I–II. Budapest, 1977.
- <sup>8</sup> VARGA Zsuzsa – MANGA János: Fogadalmi tárgy. Néprajzi lexikon. 2. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Budapest, 1979. 169–172.
- <sup>9</sup> BARNA Gábor: Fogadalmi tárgyak (offerok) magyar búcsújáróhelyeken. Agria XXIII. (1987) 367–380. A nyomában született újabb irodalom közülve: BODNÁR Mónika: Offer öntőformák Szepsiből. Néprajzi Látóhatár I. (1992) 194–198. (Bibliográfia: 198.)
- <sup>10</sup> Például: TÜSKÉS Gábor: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulum-irodalom tükrében. Budapest, 1993. (A téma szempontjából különösen: 183–192.); SZILÁRDFY Zoltán – TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről. Budapest, 1987; TÜSKÉS, Gábor – KNAPP, Éva: Graphische Darstellungen in den Publikationen barockzeitlicher Bruderschaften. Zeitschrift für Kunstgeschichte (1989) 353–372. A témához történeti szempontból vö. még: SOÓS Sándor: „... a búcsújárások meg nem szűnnek.” A barokk búcsújáróhelyek sajátosságainak kialakulása a XVII. századi Magyarországon. Adatok a búcsújáróhelyek jövedelemforrásaihoz. Discussiones Neogradienses 4. (Salgótarján, 1987) 197–207. A főúri búcsújárás képzőművészeti emlékeinek föltéréséhez további kutatási lehetőséget kínálna még a családi levéltárak nem kevés időt és energiát igénylő szisztematikus átböngészése is. Számítalan adat található például a Batthyány család körmendi levéltárának számadásaiban (Budapest, Magyar Országos Levéltár, P 1313–1342) vagy a P szekció egyéb fondjaiban. Figyelemreméltó – többek között – az a kerélszentspáli fogadalmi kápolna oltárképére vonatkozó adalék, amely a Károlyi család levéltárában található. E festményen gróf Haller Gáborné, született Károlyi Klára grófnő látható az 1713. december 14-én történt baleset feltüntetésével, amikor is a hat lovast vivő szán alatt beszakadt a tő jege. (Magyar Országos Levéltár, P. 380. (Kivonata: MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének Levéltári Regesztagyűjteménye, A–I–30. [Haranginé Boros Vilma gyűjtése])
- <sup>11</sup> GALAVICS Géza: A meccnás Esterházy Pál. vázlat egy pályaképhez. Művészettörténeti Értesítő XXXVII. (1988) 136–161; GALAVICS Géza: Főúri búcsújárás a XVII. században.

- A búcsújárás mint a néprajz és művészet-történet közös kutatási területe.) In: Közéletések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Szerk. MOHAI Tamás. Debrecen, 1992. 65–69.
- <sup>12</sup> SINKÓ Katalin: Devóció és populáris művészet. Híradás Szilárdfy Zoltán új könyvéről és két kiállításról Pannonhalmán és Egerben. *Ethnographia* XCVII. (1986) 143–148.
- <sup>13</sup> Nyugat-Európában, elsősorban Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban mindeközben egyre-másra inventarizálták az egyes régiók fogadalmi-képeit, s jelentettek meg róluk, ezen a helyen nem részletezendő, vaskos katalógusokat.
- <sup>14</sup> A fölmérések közül csupán Fejér megye jelent meg nyomtatásban: Fejér megye művészeti emlékei. Szerk. ENTZ Géza Antal – SISA József. Budapest, 1998. A kötet fogadalmi képeket és tárgyakat is közöl (Bodajk, Vál), ezt a tényt azért tartom említésre méltónak és módszertani szempontból is figyelemreméltónak, mert a korábbi ún. nagytopográfiai kötetek is csak elvétve említettek meg hasonló tárgyakat.
- <sup>15</sup> A kutatást a *Devotio Hungarorum* Alapítvány, a *Pro Renovanda Cultura Hungariae* Alapítvány „Dunatáji népek kutatása” szakalapítvány, a H. E. S. P., a HÖK, valamint a Programfinanszírozási Pályázat támogatta.
- <sup>16</sup> A konferencián elhangzott előadások a *Devotio Hungarorum* sorozatban előreláthatóan 2004. tavaszán fognak megjelenni.
- <sup>17</sup> BALINT Sándor – BARNA Gábor: Búcsújáró magyarok. Budapest, 1994. 231–239. Máriaradnáról: 178–182.
- <sup>18</sup> FRAUHAMMER Krisztina: Levelek Máriához. Briefe an Maria. Szeged, 1999. (*Devotio Hungarorum* 6); Uő: Vágyak és kérések egy búcsúban – az Alsóvárosi Vendégkönyv. In: Szent és profán között. Szerk. PUSZTAI Bertalan. Szeged, 1999. 71–82, 151–162.
- <sup>19</sup> ASSMANN, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Fordította Hidas Zoltán. Budapest, 1999. (A kútnál) Nyomában például: GYÁNI Gábor: Kommemoratív emlékezet és történelmi igazolás. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. VESZPRÉMY László. Budapest, 2002. 569–852. (Nemzet és emlékezet)
- <sup>20</sup> SZILÁRDFY Zoltán: Kegyképtípusok a pestisjárványok történetében. In: Népi gyógyászat Magyarországon. Szerk. ANTALL József. Budapest, 1979. 207–236. (Orvostörténeti Közlemények – Supplementum. XI–XII. [1979])
- <sup>21</sup> SZILÁRDFY Zoltán – TUSKÉS Gábor – KNAPP Éva: Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáró helyekről. Budapest, 1987. (Bibliotheca Universitatis Budapestinensis Fontes et Studia 5.) Máriaradna: 115–117. Kat. 186–198.
- <sup>22</sup> SZILÁRDFY Zoltán: A Kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3. (1991.) [1992] 197–208; Uő: Magyarországi kegyképek és szobrok tipológiája és jellemzése. In: BALINT Sándor – BARNA Gábor: Búcsújáró magyarok. Budapest, 1994. 323–348. Önálló füzetként is megjelent.
- <sup>23</sup> V. ö. 5. jegyzet!

Kerny Terézia